

VAN MÁSIK!

– Az identitáskérdés margójára

Jelen írás rövid bevezetés után Tamás Gáspár Miklós *Már megint magyarzsidó-magyar*¹ című írására válaszol, illetve az abban olvasottak vázlatos elemzését igyekszik elvégezni. Margóra címzett szöveg, afféle glossza, de nem a szó új, hanem régi értelmében. Jegyzet egy tekintélyes szerző írását tartalmazó fóliáns (vö. webpage) szélére, amely nem is született volna meg, ha nem lenne mire válaszolnia.

TGM publicisztikája, mint általában, fontos írás egy fontos témáról. E fontos téma a mai magyar zsidóság (magyarországi zsidóság, Magyarországon élő zsidóság, izraeliták, Mózes-hitű magyarok – veszélyes terminológiai aknamező, igazi fogalmi córesz) identitása. A *Szombat* erre vonatkozó körkérdést tett föl neves szerzőinek, mikor beszélgetésre és vitára hívta őket. A sorozat, nagyon helyesen, a *Körkérdés a XXI. századi magyar zsidó identitásról* címet viseli. A válaszok ugyanis nem lennének érvényesek ötven évvel korábban, de nem lesznek érvényesek száz év múlva sem. Csak a kérdés marad örök.

A diaszpóra-zsidóság önazonosságára vonatkozó kérdésnek, a kérdés napirenden tartásának és koronként történő megválaszolásának, e válaszok gondos kidolgozásának és frissítésének történeti hagyománya van a zsidóságban, ez nyilvánvalóan a szétszórát-

tatással, a diaszpóra-léttel, a *kint* és a *bent* állapotával függ össze. Ez avatta egyúttal a zsidóságot minden történelmi korban a zavaros xenofóbia céltáblájává, a modern nacionalizmusok sötét idejének eljöttével pedig a másik idegenségére alapított nemzetkonstrukciók elpusztításra kijelölt antitézisévé, ami mindig is úgy kellett és kell a szélsőjobbnek, mint egy falat kenyér, hiszen a nyilasok (stb.) a zsidók demonizált, általuk, saját használatukra teremtetett képéhez képest lehetnek csak nemzetmentők, magukhoz képest sosem voltak azok, sosem lesznek azok. Ez a párhuzamosan, a zsidóktól, a zsidók tevékenységétől, önreprezentációjától és megjelenésétől függetlenül morajló (e függetlenség fájdalmas történetébe ágyazódik az asszimiláns zsidóság és a Horthy-rendszer viszonya) antiszemita diskurzus nem tett éppen jót a zsidóság önmeghatározásának, amely a diaszpóralét miatt önmagában sem lenne problémátlan.

A XXI. századi magyar zsidó identitás a Soá utáni zsidóság identitása – aki ezt ennek figyelembe vétele nélkül tárgyalja, az vak erre a kérdésre, mivel a zsidóság egyik lényeges sajátosságára vak. A zsidóság vallás, amely egy emlékezetkultúra gyakorlásában él tovább évezredek óta. Konstitutív mentális aktusa nem az Istenbe vetett hit (ez pl. a kereszténységé), hanem az emlékezés (*sámor vezáchor*), és az Örökkévalóról szóló tudás minél alaposabb megismerésére való törekvés. Szent szövegei nem hitvallásra szólítják az imádkozót, hanem az Örökkévaló nagyságára, végtelenségére, fölfoghatatlan egységének örök és állandó, emberi fogalmakon túli létezésére és jóságára emlékeztetnek, másrészt újra és újra felidéznek a kivonulás eseményét mint a zsidó nép alapító aktusát, a zsidó *nemzet* születésének pillanatát, amelynek újra-elbeszélésére éppen a *rendről* elnevezetett ünnepi lakoma, a *széder* alapított. A zsidóság tehát emlékezetkultúra, a vallás gyakorlása az emlékezés (és a tanulás) kognitív aktivitására épül. Így könnyen érthető, ha egy hasonlíthatatlan trauma, a Soá, annak megtörténte után egy emberöltővel is a zsidó identitás meghatározó eleme, a róla való beszéd, a vele való foglalkozás, a rá való em-

¹ *Szombat*, 2014. március. 26–29. o.

lékezés a zsidó közösségek, a zsidó emberek (akik Európában gyakorlatilag kivétel nélkül túlélők és leszármazottaik!) érzékeny és sokszor harcosan védett témája. A Soá emlékeztében egy hasonlíthatatlan közösségi trauma találkozik (itt és éppen most, amíg ez a világ áll) egy aprólékosan kidolgozott és évezredek óta nagy gonddal hagyományozott emlékezetkultúrával, nem csoda hát, ha ez a találkozás külön diskurzusokat hozott létre. A trauma földolgozhatatlansága mellett az emlékezetkultúra maga kívánja így. Az másik kérdés, hogy a mai zsidó „egyházak” egyike éppen az identitás vallási revitalizálására, a Soától való eltávolítására építi kommunikációját, amely kétségkívül a releváns válaszok egyike ebben a helyzetben (a *Szombat* körkérdése is utal erre az ún. identitáskampányra, a zsidó identitás vallásos, hagyományalapú megújításának kísérletére). A zsidóság azonban emlékezetkultúra, de nem gyászkultúra, ilyen értelemben semmilyen trauma nem előzheti meg az Örökkévaló nagyságára és a kivonulásra történő emlékeztést.

Ebbe a diskurzusba, a Soá utáni magyar zsidóság XXI. századi identitásának kérdésébe érkezett Tamás Gáspár Mikós publicisztikája. A szöveg elemzését érdemes fő állításaira és a mellékes, a publicisztikai hagyományok részét képező kiszólásokra bontva elvégezni, hogy ne tévesszük szem elől eredeti témánkat, miszerint a magyar zsidóság XXI. századi identitásának kérdésére adott válaszok egyikét olvassuk.

TGM esszéjét egymásra sorjázó bekezdések vezetik föl, és ezek a bekezdések erős állításokat tartalmaznak. A szerző a „tapasztalatra” hivatkozva mondja a magyarországi zsidókat többségükben balliberális szavazóknak. Rendkívül problémás állítás, és csak a kisebbik probléma vele a reprezentatív adatfelvétel emlegetése, ami egyébként övön aluli érv egy esszé kapcsán. Az állítás valódi problematikusága nem kutatásmódszertani természetű: a többségi társadalom zsidóságról alkotott egyik, sokszor az antiszemita diskurzusokban felbukkanó közhelyét erősíti meg. Honnan tudjuk, hogy a magyar zsidók többsége ún. *balliberális* szavazó? A balliberális a mai magyar köznyelvben kb. a bolsi-libsi-komcsi

szinonimája, egy politikai eszmetörténeti nonszensz, egy mítosz, aminek, mint minden mítosznak, van persze valós, mára politikatörténeti alapja, az MSZP–SZDSZ-koalíció. E kontextuson kívül a balliberális műszó értelmezhetetlen fogalmi kategória, a liberalizmus nem baloldali eszme, hanem a szocializmus és a konzervativizmus mellett a harmadik nagy modern politikai eszmetörténeti irányzat, de ezt lehetetlen feszengetés nélkül fölemlíteni egy TGM-szöveg elemzésekor. Mégsem hallgathatjuk el: ha a magyar zsidóság többségét balliberális szavazóként emlegetjük, akkor a kisebbséget homogenizáló, antiszemita diskurzusok nyelvét beszéljük. A magyar zsidóság minden szempontból, így politikai szempontból is heterogén közösség, semmi sem lenne meglepőbb, mint e sokszínű csoport politikai homogenitása. Ezt a közbeszédben elterjedt vélekedést ismereteink szerint senki nem bizonyította. Kovács András 1999-es kutatása politikai attitűdök tekintetében több nagycsoportot azonosított, tehát megerősítette a sokféleség jogos hipotézisét. A tapasztalatokról pedig annyit, hogy éppen ezek is sokfélék. Ezek a magyar zsidók bizony mindenféle szavaznak, lehetetlen az identitásukról való gondolkodásban vélt politikai szimpátiájukból kiindulni. Ez egyébként egy vallási kisebbség esetén igen kétséges vállalkozás is volna.

A magyar zsidókat többségükben balliberális szavazóként értelmező kezdés után azonban igazán drámai állítás következik: „A huszadik századi zsidóság vallása nem a judaizmus volt, hanem a szocializmus.” Bízunk benne, hogy a kiváló szerző ezt a bonmot-t komolyan gondolta, mert viccnek durva lenne. Ez szintén nem több súlyos antiszemita közhelynél – itt jelezzük, számunkra is egyértelmű, hogy TGM ezt nem érthette, és nem is értette így. Ez pl. onnan tudható, hogy a szocializmusban „mélyen egalitárius erkölcsi harcközösséget” lát, amely elsőként *ígérte* a zsidók számára (is) a közös társadalmi tér lehetőségét, ilyen módon mutatkozhatott az ígért földjének és a jog asztalának, amelynél majd zsidók és nem zsidók egyaránt helyet foglalhatnak. Ezért akár vallási hagyományukat is elhagyták, amelyeknek amúgy sem

kedvezett a felvilágosodás (és a haszkala) utáni modern társadalom. Ez egy koherens és nagy magyarázó erejű történet a zsidóság és szocializmus viszonyáról, amelyet természetesen nem valami hagyományos világművelői terv, hanem a befogadó társadalmi tér lehetősége konstituált, azonban az állítás önmagában még kontextusával együtt sem különbözteti meg magát élesen az antiszemita diskurzusok ismert szólamától, hogy Marx valójában zsidó próféta volt, a szocializmus pedig a zsidók métyele. Emellett, és ez a problémásabb, ez az állítás kontextusával együtt sem helytálló. A huszadik századi zsidóság vallása természetesen a judaizmus volt, erről ez a tautológia bizonyosan kijelenthető. Egyrészt azért, mert a szocializmus, ismét feszengve írjuk le, nem vallás. Másrészt azért, mert a fenti állítás csak akkor értelmes, ha láthatóvá tesszük antiszemita felhangjait, amit TGM viszont valamilyen okból nem tett meg. Ez akkor válik igazán problémává, amikor írása későbbi részében egyenesen folytonosságot teremt a szocializmus és a rendszerváltás utáni liberalizmus mint a zsidó fiatalság „új vallása és identitása” között. Aláírás nélkül akár egy szélsőjobb oldali portálon is olvashatnánk e sorokat. Állítása természetesen, miszerint a szocializmus ráírt a judaizmusra, és bizonyos esetekben vallásként viselkedett, illetve sok esetben vallásos hit és messianizmus kísérette, igaz. De ez egyrészt szociálpszichológiai kérdés, másrészt a felvilágosodásnak a frankfurti iskola felől érkező kritikájához tartozik, ezekről azonban TGM egy szót sem ejt, holott nálunk sokkal többet tud róla, ez bizonyos.

TGM a modern zsidó identitás értelmezése kapcsán zsidóság és szocializmus kapcsolatából indul ki. Ez merész vállalkozás, ám írásából nem látható, hogy megvalósítható volna. Sokkal fontosabb azonban TGM részéről a magyar zsidóság asszimilációs történetének – és igyekezetének –, e szintén sokat reflektált témának az újragondolása. Az asszimilációra való nyitottság, illetve az ehhez való viszony miatt bekövetkező felekezeti differenciálódás jól ismert történet. Nem része azonban az erről való beszédnek, hogy ez az asszimiláció egészen pontosan mihez is történt – pedig

éppen ez magyarázza az asszimilációs politika tragikus csődjét. A magyar zsidók asszimilációja az Osztrák–Magyar Monarchia „törekeny múltú és kurta jövőjű” elitjével történő azonosulásra épült – és ez a századfordulón nem is történhetett másképp. Senki nem tudhatta, hogy ezt az elitet elsöpri az első világháború, és az új rend ismét zsidóként ismeri fel Mózes-hitű magyar (állam)polgárait, akik „térfoglalását” a kultúrában és a gazdaságban egyaránt korlátozni kezdi, végül két évtizeddel később részt vesz fizikai megsemmisítésükben. TGM nagyon fontos választ ad e történet nyilvánvaló diszkontinuitására, nevezetesen arra, hogy miként következhetett a Monarchia asszimilációs, befogadónak mutakozó világából a két háború közötti Magyarországon a jogfosztás, végül a deportálás. Az asszimilációs politika azért bukott meg, mert megbukott az az elit és az a társadalmi rend („a korlátozott nemesi liberalizmus”), amely az asszimiláció normájául szolgált. Az asszimiláció, a szocializmussal ellentétben, mégis a modern zsidó identitás fókuszpontja. Az asszimiláció és a szocializmus története nem is egészen független egymástól. Az asszimiláció királyhű és hazafias beilleszkedési magatartás volt a Monarchiában. A szocialista mozgalomban való részvétel szintén a társadalmi beilleszkedésre tett kísérletként is értelmezhető, ezért is került ide, és ez valóban az identitáshoz is kapcsolja, de ez az eszmevilág és magatartás egalitárius és internacionalista. Asszimiláció és szocializmus tehát egyaránt értelmezhető a beilleszkedésre tett kísérletként, természetesen e két kísérlet radikálisan más (egymást kölcsönösen kizáró!) világokat gondolt el jövőképként, és a zsidóság, mint TGM megjegyzi, mindkét kísérlet minden bűnéért lakolt, akár volt része e bűnök elkövetésében, akár nem. Természetesen ez sem itt, sem TGM-nél nem a Soá racionalizálása; triviális, de leírjuk.

TGM állítása szerint az asszimilációban a zsidóság nem a magyarsággal mint olyannal – mert ilyesmi nem létezett és nem is létezhet –, hanem politikai ideálokkal azonosult, amelyeket azonban, miképp mondani szokás, elsöpört a történelem. Az új rendben kiderült az

asszimilációról, hogy mennyit ért, a xx. század története örökké emlékeztetni fog rá minket.

Írása többi részében TGM a radikális baloldal, az anarchizmus antietatista gondolatait taglalja, amelyekben nem osztozunk, de kritikája nem volna a zsidó identitásról szóló diskurzus része, ahogy az állam magatartásának anarchista értelmezése sem az. Mégis fölvetjük, hogy a történelmi párhuzamok és a posztmodern ironia látványosságai mellett azzal is érdemes volna számot vetni, mennyire tartozik a radikális baloldal a modernség sikertörténetei közé. Nem látjuk, meghaladható volt-e az anarchizmus konzervatív kritikája, miszerint kevés jelenség okozott nagyobb tragédiát a történelemben, mint amikor az értelmiségiek ideáit a felszabaduló-felszabadított tömegek elkezdték megvalósítani, és *re-konstruálták* a hatalom rendjét. A pusztítás ismert története ez. Egy anarchista közösség működése / közös működtetése továbbra is alapos előképzettséget, illetve elitképzést feltételez. Kevés elitistább és képzésigényesebb eszme volt a történelemben, mint az anarchizmus, amelynek erőltetése akkor válik igazán láthatóvá, amikor a szöveg félmondatokban intézi el Izrael önvédelmi politikáját vagy az Európai Unió belső munkaerő-piaci nehézségeit. Ezek már igazán nem tartoznak, különösen ilyen felvezetés mellett, a magyar zsidó identitás megkonstruálásának nehézségeihez, itt ugyanis nem ehhez kapcsolódnak, hanem ismét csak az anarchizmus antietatizmusát fejezik ki. Ez ismét látványossá válik a Berlinre és a német szövetségi kormányra tett lesajnáló megjegyzésekben, ahol is a szellemileg elég érdektelen Berlin és a csorba kard említetik. Miért is?

A magyar zsidó identitás nem egyenlő a „zsidókérdéssel”, ismét csak feszengve utalunk erre a tényre, amit a neves szerzőnél kevesen tudhatnak jobban. „A zsidókérdés megoldása” szintagma már igazi rémálom, ismét csak az antiszemita diskurzusok kedvelt fordulata, de itt már valóban a jobbszélről van szó. A *zsidókérdést* nem megoldani kell, hanem nem kell föltenni, hacsak nem akarjuk éppen ezt a nyelvet beszélni.

A huszadik századi zsidóság vallása a judaizmus volt, éppen úgy, mint a megelőző

évezredekben. Éppen a xix. századtól kezdve, a klasszikus modernség korában dolgozta ki a zsidóság vallási irányzatainak sokféleségét, és őrizte meg mégis egységes vallási arculatát – ennek magyarországi relevanciája jól ismert történet. A modern zsidó identitásról való beszéd nem alapítható a szocializmusra, és vajmi kevés köze van a baloldali radikalizmushoz. Zsidóság és szocializmus kapcsolata releváns szociálpszichológiai és társadalomtörténeti kérdés, esetleg a felvilágosodás frankfurti iskolai kritikájához is hozzátartozhat, de nem alapja a magyar zsidó identitásnak. A modern zsidó identitásra bizonyos esetekben ráírt a szocializmus (vö. palimpszeszt), ez adhatott a szocialista mozgalomban való részvételnek vallási érzületet, ami a nyelvben (a forradalmi retorikában) vált igazán láthatóvá, de a szocializmus és a róla szóló beszéd nem lehet a magyar zsidó identitásról való beszéd kiindulópontja. Ez utóbbi állításunkat igyekeztünk a fentiekben végiggondolni.

De hát akkor mi ez a rejtélyes közösségi identitáskonstrukció, a magyar zsidó identitás, amit következetesen így neveztünk? A magyar zsidó identitás kérdésére – természetesen – nincs *végleges válasz* (rosszemlékű e jelzős szerkezet!), a válasz maga a kérdés életben tartása – és ez itt nem üres filozofálás. A zsidó identitás kérdésére minden zsidó (vallású) ember és közösség azáltal válaszol, hogy fölteszi magának a kérdést, és erőfeszítéseket tesz személyes válaszainak kidolgozására – újra és újra. A kérdés azért örök, mert a diaszpóráléttel függ össze: a kisebbségben való lét, a *kint* és a *bent* egyszerre ismerős tapasztalata, a Szentföld emlékezete és a haza szeretete, a stetl melege és a gettó hidege együttesen létesítik – az identitás *emlékezetét*. A mai zsidó identitás talán képes lesz – egy nyílt társadalmi térben – a gettótól meghaladni, éppen ezt szolgálják ezek a diskurzusok is. A zsidó identitás a kérdésben létesül, nem pedig a kérdésre adott leegyszerűsítő állításokban. Kiindulópontja lehet a vallás, a kultúra, a sólet, a kisebbségi lét tapasztalata, akár a trauma is, de egy modern eszme semmiképpen. Végpontja: mint égen a csillag.

(*Olvasói levél*)